

Επιθυμώ να ξεκινήσω την αναφορά μου στην σχέση φιλοσοφίας και θεολογίας με την αναφορά σε ένα περισ-τατικό. Πριν από μερικά χρόνια, όταν αναζητούσα έναν...

πνευματικό, ήρθα σε συνάντησε με έναν μοναχό της περιοχής μας. Εκείνος, αντί να εκφέρει πνευματικό λόγο στη συνάντησή μας, αναλώ θηκε στην στηλίτευση της φιλοσοφίας και στην υπεράσπιση της θεολογίας.Ήταν μάλιστα τέτοιος ο τρόπος του, που στην πορεία της συζήτησης αντιλήφθηκα τον λόγο που επέμενε σ' αυτό το ύφος αντί μιας πνευματικής συζήτησης.
Έρχομαι στο θέμα. Αφορμή λαμβάνω από την εορτή του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Δυστυχώ ς, ο εκκλησιαστικός χώ ρος αναδεικνύει φωνές που εναντιώ νονταν στην φιλοσοφία εξορκίζοντας την. Άλλοτε με έναν επιπόλαιο τρόπο και άλλοτε με εμπάθεια. Όπως και να έχει, αυτό συνεχίζεται και στις μέρες μας. Θεολόγοι, είτε κληρικοί, είτε λαϊκοί, αντιμετωπίζουν καχύποπτα την φιλοσοφία και τον ρόλο της (στην καλύτερη περίπτωση) ή με εμπάθεια και επιθετικότητα. Ας δούμε όμως ποια ήταν η θέση των Πατέρων της Εκκλησίας πάνω στο ζήτημα αυτό μέσα από τα ίδια τα έργα τους. Οφείλω δε να επισημάνω κάτι πολύ σημαντικό. Στο ζήτημα αυτό, δηλαδή στην καχυποψία που αντιμετωπίζεται η φιλοσοφία, είναι πολύ επικίνδυνη η ημιμάθεια που είναι χειρότερη από την αμάθεια.
Αρχικά, οφείλω να επισημάνω πως η θεολογία συνδέεται με τη φιλοσοφία από αρχαιοτάτων χρόνων. Μόνο στον 20ο αιώ να η θεολογία αποσυνδέθηκε από τη φιλοσοφία από άθεους και μεταμοντέρνους φιλοσόφους, κίνηση η οποία, τελικά, φαίνεται να υποχωρεί αφού γνωστοί φιλόσοφοι όπως ο Caputo και ο Vattimo διαρκώ ς επισημαίνουν την ανάγκη συνύπαρξης φιλοσοφίας και θεολογίας .

Εξάλλου, ο Αριστοτέλης τα "Μετά τα φυσικά" τα χαρακτηρίζει ως θεολογία . Συγκεκριμένα, έχει επικρατήσει το βιβλίο Λ των "Μετά τα Φυσικά" να είναι η θεολογία του Αριστοτέλη.

Ήδη από τα χρόνια του αγίου Ιουστίνου, φιλοσόφου και μάρτυρος, ο οποίος δεν πέταξε ποτέ τον φιλοσοφικό τρίβωνα, οι σχέσεις μεταξύ φιλοσοφίας και θεολογίας έχουν καθοριστεί επακριβώ ς στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Στις "Απολογίες" του ο Ιουστίνος έδειξε αναλυτικά το πώ ς πραγματοποιήθηκε η συνάντηση Χριστιανισμού και Φιλοσοφίας. Αναφέρω μόνο τα όσα γράφει ο π. Θεόδωρος Ζήσης για τον άγιο Ιουστίνο: "Ανήσυχος, ερευνητικός, χωρίς φανατισμούς και προκαταλήψεις, ελέγχει, συζητά, δοκιμάζει. Δεν καταδίκασε εξ' ολοκλήρου τις φιλοσοφίες που γνώ ρισε, πριν γίνει Χριστιανός, τις τοποθέτησε απλώ ς στις πραγματικές τους διαστάσεις. Είναι ανθρώ πινα, ατελή κατασκευάσματα, περιέχουν σπέρματα μόνο της αλήθειας" . Ο σπερματικός λόγος (η έμφυτη δύναμη του Λόγου του Θεού που ενυπάρχει και ενεργεί σε κάθε άνθρωπο ανεξαιρέτως) είναι εκείνος που επιτρέπει και στους φιλοσόφους να γνωρίσουν τις αλήθειες του Θεού. Γι' αυτό και ο Ιουστίνος καταλήγει αβίαστα στο συμπέρασμα: "ὅσα οὖν παρά πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστι" .

Βέβαια δεν είναι μόνο ο φιλόσοφος και μάρτυς Ιουστίνος ο μοναδικός που χρησιμοποιεί τη φιλοσοφική γλώ σσα και την εντάσσει στη θεολογική σκέψη. Οι Καππαδόκες Πατέρες (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Θεολόγος) έπραξαν αναλόγως και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό. Αρκεί να διαβάσει κάποιος τα κείμενά τους «Κατά Ευνομίου» ή «Κατά Απολλιναρίου», για να διαπιστώ σει πώ ς αντικρούουν τις φιλοσοφικές απόψεις του Ευνομίου και Απολλιναρίου, λέγοντας ότι χρησιμοποιούν εσφαλμένα τη φιλοσοφική γλώ σσα και πέφτουν σε λάθη και ανακρίβειες. Σύνολη η πατερική σκέψη χρησιμοποίησε τη φιλοσοφία μορφολογικά, δηλαδή ως ένδυμα, το πλέον κατάλληλο θα έλεγα, για να ντύσει τις αιώ νιες αλήθειες της.

Κρίνεται απαραίτητο, στο σημείο αυτό, να σταθώ σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο δείχνει τη λανθασμένη χρήση της φιλοσοφίας στη θεολογία. Ο Άρειος στην Α' Οικουμενική Σύνοδο (325 μ.Χ.) δεν καταδικάστηκε ως αιρετικός γιατί είχε λιγότερες γνώ σεις από τον Μ. Αθανάσιο (δεν υπολειπόταν εξάλλου σε γνωσιακό επίπεδο από τον Μ. Αθανάσιο), αλλά επειδή ακριβώ ς χρησιμοποίησε μη "αλιευτικώ ς" (κατά τη φράση του Γρηγορίου Θεολόγου) τη φιλοσοφία. Ο Άρειος επειδή προερχόταν από τη σχολή της Αντιόχειας, στην οποία γινόταν ευρεία χρήση της διαλεκτικής του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την αριστοτελική θεώ ρηση περί κατηγοριώ ν ταύτιζε το "ἀγέννητον" με το "ἀγένητον" και το "γεννητόν" με το "γενητόν" . Με απλά λόγια ταύτιζε το "γεννᾶσθαι" με το "γίγνεσθαι". Επομένως, αφού, με βάση το αριστοτελικό σχήμα, ο Υιός γεννάται, άρα και γίνεται, δηλαδή είναι κτίσμα και όχι Θεός. Τι έπραξε λοιπόν ο Άρειος; Εξώ θησε στα άκρα το αριστοτελικό σχήμα, και προσέγγισε το μυστήριο του Θεού αμιγώ ς φιλοσοφικά. Κι επειδή θεώ ρησε τον Υιό και Λόγο του Θεού ως "τέλειο κτίσμα του Θεού" , που δεν είχε τη θεότητα, γι' αυτό και χαρακτηρίστηκε ορθά από τους θεοφόρους Πατέρες ως αιρετικός.

Οι Πατέρες λοιπόν, αναλύουν φιλοσοφικούς όρους, τόσο από την πλατωνική σκέψη όσο και από την αριστοτελική και τη στωική, όπως "επίνοια", "καθ' υπόστασιν ένωση", "ενέργεια", "ενυπόστατο", "φύση", "μορφή", "ουσία", "πρόσωπο",

"υπόσταση", "άτομο", τους δίνουν νέο, θεολογικό περιεχόμενο. Όπως αναφέρει ο π. Γεώ ργιος Μεταλληνός, η ελληνικότητα, λοιπόν, περιλαμβάνει στοιχεία, τα οποία ο χριστιανισμός "ενσωμάτωσε στη δική του ύπαρξη, μεταβάλλοντας τα σε θεία ζωή". Όταν ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης στο έργο του "Διάλογος περί ψυχής και αναστάσεως" (γνωστό ως "Μακρίνια") αναφέρεται στις ψυχές των σαρκικώ ν ανθρώ πων σημειώ νει πως αυτές όταν φεύγουν από το σώ μα συνεχίζουν να περιφέρονται στους τάφους . Αυτό είναι Πλάτωνας ! Μάλιστα, τόσο ο Νύσσης, όσο και ο Πλάτων αναφέρονται σε "σκιώ δη φαντάσματα". Ο άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης είναι πολύ πλατωνιστής θα πει ο καθηγητής Πατρολογίας του Πανεπιστημίου του Durham π. Andrew Louth . Προς τούτο σημειώ νει ο καθηγητής φιλοσοφίας Β. Τατάκης πως "ο ψευδο-Διονύσιος εκπονεί ένα χριστιανικό μυστικισμό θεμελιωμένο στις πλατωνικές θέσεις, φροντίζοντας να τις συμβιβάσει με το χριστιανικό δόγμα" .

Γράφει ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός για την φιλοσοφία: "Φιλοσοφία ἐστί τέχνη τεχνῶν καί ἐπιστήμη ἐπιστημῶν. Ἡ γάρ φιλοσοφία ἀρχή ἐστι πάσης τέχνης· δι' αὐτῆς γάρ πᾶσα τέχνη εὕρηται καί πᾶσα ἐπιστήμη" . Και για τον μεγάλο Γρηγόριο Νύσσης η φιλοσοφία είναι "ιατρική της ψυχής" . Μάλιστα, ο Γρηγόριος Νύσσης, ως ο φιλοσοφικότερος όλων των Πατέρων, σημειώ νει πως 'η φιλοσοφία δεν είναι απόβλητη προς την τεκνογονία της αρετής" . Κι ο Γρηγόριος ο Θεολόγος που εορτάζουμε σήμερα μας λέει: "Φιλοσόφει μοι περί κόσμου ἢ κόσμων, περί ὕλης, περί ψυχῆς, περί λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καί χειρόνων, περί ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων" . Ο Μ. Βασίλειος όταν γράφει κατά των Σαβελλιανώ ν, του Αρείου και των Ανομοίων , δεν επιτίθεται στο γεγονός ότι οι ίδιοι χρησιμοποιούν τη φιλοσοφική σκέψη, αλλά στο ότι προσπαθούν να ερμηνεύσουν το μυστήριο του Θεού, κατεξοχήν μέσα από τα φιλοσοφικά σχήματα, τα οποία και εξωθούν στα άκρα, ελλείψει των αγιοπνευματικώ ν κριτηρίων.

Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος δεν είναι υπέρμαχος της "θύραθεν" φιλοσοφίας; Στον επιτάφιο λόγο του για τον Μ. Βασίλειο γράφει απαντώ ντας στους χριστιανούς που έλεγαν ότι δεν πρέπει να διαβάζονται τα ελληνικά κείμενα (φιλοσοφία), ώ στε να μην αλλοιωθεί η πίστη τους: "Νομίζω πως έχει γίνει παραδεκτό απ' όλους τους συνετούς ανθρώ πους ότι η παιδεία είναι το πρώ το από τα αγαθά που έχουμε. Και όχι μόνο η χριστιανική μας παιδεία... Αλλά και η εξωχριστιανική παιδεία, την οποία πολλοί χριστιανοί, έχοντας σχηματίσει λανθασμένη αντίληψη γι' αυτήν, την περιφρονούν, επειδή, λέγουν, κρύβει δόλιους σκοπούς, είναι επικίνδυνη και απομακρύνει από τον Θεό... Μάλιστα από την εξωχριστιανική παιδεία έχουμε και ωφεληθεί στην ευσέβεια και στη λατρεία του Θεού, γιατί γνωρίσαμε καλά το ανώ τερο από το χειρότερο και έχουμε κάνει δύναμη της διδασκαλίας μας τις αδυναμίες εκείνης. Λοιπόν δεν πρέπει να περιφρονούμε την παιδεία, επειδή μία τέτοια περιφρόνηση φαίνεται καλό σε μερικούς. Αντίθετα πρέπει να θεωρούμε αμαθείς και αμόρφωτους τους ανθρώ πους που που έχουν αυτή την αντίληψη" .

Ο ίδιος ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, όταν ο αυτοκράτορας Ιουλιανός ο Παραβάτης απαγόρευσε στους χριστιανούς να διδάσκουν φιλοσοφία αντέδρασε εντονότατα με δύο στηλιτευτικούς λόγους του. "Τίνος τοῦ ἑλληνίζειν εἰσίν οἱ λόγοι;", θα ρωτήσει τον Αυτοκράτορα, δηλαδή, ποιος έχει το δικαίωμα να διδάσκει και να μελετά τα αρχαία ελληνικά κείμενα; Για να απαντήσει ο ίδιος: "Δεν είναι δικαίωμα μόνο των οπαδώ ν της αρχαίας θρησκείας η διδασκαλία των ελληνικώ ν" .

Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος τιμητικά ονομάστηκε από την αγία μας Εκκλησία «θεολόγος», παρόλο που στα συγγράμματα του είναι διάχυτη η χρήση της φιλοσοφικής σκέψης, την οποία επουδενί δεν εξορκίζει αλλά υιοθετεί υπό όρους. Σ' έναν λόγο του περί του Αγίου Πνεύματος κάνει λόγο για "θεολογικώ τερους εκ των Ελλήνων ειδωλολατρώ ν" . Και προσέξτε αυτό το "Ελλήνων ειδωλολατρώ ν", δηλαδή των εθνικώ ν. Φυσικά, δεν μπορώ να παραλείψω έναν ακόμη εξαίσιο λόγο του Γρηγορίου Θεολόγου, στον οποίο επαινεί τον φίλο του χριστιανό φιλόσοφο Ήρωνα (ο οποίος πριν τη μεταστροφή του ήταν κυνικός φιλόσοφος), και τον οποίο αποκαλεί στο λόγο του "άριστο και τελειότατο των φιλοσόφων" . Γράφει λοιπόν στο λόγο του για τον Ήρωνα: "Θα επαινέσω τον φιλόσοφο, αν και είμαι κουρασμένος σωματικώ ς διότι είναι φιλόσοφος... Διότι η πρέπει να φιλοσοφούμε, κατά την αντίληψη μου, ή να τιμούμε την φιλοσοφία, εάν δεν θέλουμε να πέσουμε εντελώ ς έξω από το καλό, ούτε να κατηγορηθούμε δι' απερισκεψία, αφού έχουμε δημιουργηθεί λογικοί και σπεύδουμε με το λόγο προς τον Λόγο..." . Και συνεχίζει παρακάτω: "Πρώ τη δε από τις ευεργεσίες της φιλοσοφίας είναι να επαινούνται τα καλά διότι ο έπαινος προκαλεί ζήλο, ο ζήλος αρετή, η αρετή μακαριότητα, η δε μακαριότης είναι το υψηλότερο από τα επιθυμητά και εκείνο προς το οποίο κατευθύνεται κάθε σπουδαίου κίνηση" .

Κι ο Μ. Βασίλειος δεν φείδεται εγκωμιαστικώ ν λόγων προς τα ελληνικά γράμματα. Και τι κάνει; Αφιερώ νει μία ολόκληρη του ομιλία προς τους νέους και στο πώ ς μπορούν να ωφεληθούν από τα ελληνικά γράμματα. Γράφει λοιπόν σε ένα σημείο: "Μην απορείτε δε αν λέγω ότι από μόνος μου εγώ ο ίδιος έχω βρει κάτι πιο ωφέλιμο, ενώ εσείς καθημερινώ ς συναναστρέφεστε τους λογίους από τους αρχαίους άνδρες με το να μελετάτε τα έργα που έχουν αφήσει... αλλά να δέχεσθε από αυτούς ό,τι είναι χρήσιμο και να γνωρίζετε τι πρέπει να παραβλέπετε" . Και σε άλλο σημείο χρησιμοποιώ ντας το παράδειγμα της τριανταφυλλιάς: "Και όπως, όταν κόπτουμε από την τριανταφυλλιά το άνθος, παραμερίζουμε τα αγκάθια, έτσι και στην περίπτωση των συγγραμμάτων αυτώ ν, αφού καρπωθούμε από αυτά όσο είναι χρήσιμο, ας προφυλαχθούμε από το βλαβερό" .

Θέλω να αναφέρω ένα ακόμη παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο η ίδια η φιλοσοφία επηρέασε την ανάπτυξη της θεολογικής σκέψης. Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, στο έργο του "Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά, ηθικά τε και πρακτικά 150" προσπαθώ ντας να παραστήσει εικονικά τις α διες υπαρκτικές σχέσεις των προσώ πων της Αγίας Τριάδας (μέσα από το σχήμα νους - λόγος - πνεύμα), επηρεάζεται από το αυγουστίνειο μοντέλο και συγκεκριμένα από το 15ο κεφάλαιο του "De Trinitate" (Περί τριάδος) του ιερού Αυγουστίνου. Στο "De Trinitate", ο Αυγουστίνος επηρεάζεται με τη σειρά του από τις τριάδες του Πλωτίνου (νεοπλατωνικός φιλόσοφος), ο οποίος κάνει λόγο για τρεις υποστάσεις (εν - νους - ψυχή). Εξ ου και η σχετική δήλωση του Αυγουστίνου σχετικά με την επιρροή του από την πλατωνική φιλοσοφία, στο 7ο βιβλίο των Εξομολογήσεων.

Είναι προφανές πως η φιλοσοφία "έντυσε" την θεολογία. Η θεολογία δεν έχασε την ταυτότητα της, μήτε τον προορισμό της. Οι Πατέρες της Εκκλησίας που ορισμένοι τους επικαλούνται αγνοώ ντας τα συγγράμματα τους, δεν είχαν φοβικά σύνδρομα και δεν εξόρκισαν την φιλοσοφία. Την συνάντησα, την μελέτησαν, κράτησαν ό,τι ήταν απαραίτητο για την διαμόρφωση του δόγματος και την υπεράσπιση της πίστης. Συνάντησαν τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, τους Στωικούς, τον Πλωτίνο

και τους καλωσόρισαν στην θεολογία με τρόπο υιοθεσίας και ενσωμάτωσης της σκέψης τους. Τα έργα των Πατέρων μαρτυρούν τη σχέση της θεολογίας με την φιλοσοφία. Κάθε τι άλλο είναι εκ του πονηρού ή εκ της ημιμάθειας.
Πρεσβύτερος Ηρακλής Φίλιος (βαλκανιολόγος, θεολόγος)
Εφημέριος Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Διάβας